

Дробуш І. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Конституція гарантує кожному право на освіту та визначає обов'язковість повної загальної середньої освіти як конституційний обов'язок особи. Цьому обов'язку кореспондує обов'язок держави щодо забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам (ст.53 Конституції України) [1].

Освіта визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Право на освіту-це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Освіта-це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів [2].

Важливою гарантією реалізації права на освіту є можливість безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Також важливим є врахування прав та інтересів національних меншин, яким відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і

комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Виходячи з усвідомлення того, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи, повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, держави визнають, що для повного здійснення цього права початкова освіта повинна бути обов'язкова і безплатна для всіх; середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, повинна бути відкритою і доступною для кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти. Вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного, що можна досягти вжиттям всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти; елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти; має активно здійснюватися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і необхідно повсякчас поліпшувати грошове забезпечення викладацького персоналу [3].

Безперечно, війна в Україні наклала свій відбиток на функціонування освітньої сфери та зумовила пошук оптимальних шляхів гарантування належної реалізації права на освіту в надзвичайно складних умовах. Відповідно до п.3 Указу Президента №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які

передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [4].

Незважаючи на ведення активних бойових дій, наявності територій, окупованих РФ, постійних масованих атак по населених пунктах України, держава всіляко намагається реагувати на сучасні виклики та максимально забезпечити практичну реалізацію конституційного права на освіту. Прикладом є внесення змін та доповнення Закону «Про освіту» статтею 57-1, яка закріплює державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. Так, здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується: організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби) [5].

У нинішніх умовах вкрай важливо поєднувати якість та безпечність навчального процесу. Мають бути облаштовані укриття, оснащені усім необхідним: засобами безпеки, інтернет-зв'язком, можливості щодо надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу, особливо ветеранам війни, надання матеріальної підтримки здобувачам, які проживали на територіях, які є окупованими та мають статус внутрішньо переміщених осіб, тощо.

Варто запроваджувати інноваційні форми навчання, зокрема формат змішаного навчання, що дозволить забезпечити комунікацію учасників освітнього процесу, проводити

онлайн-заняття, контрольні заходи з оцінювання результатів навчання, будувати індивідуальну траєкторію навчання, забезпечувати можливості отримання результатів навчання в неформальній освіті, забезпечувати академічну мобільність здобувачів. При цьому важливою є політика академічної доброчесності, що стане перепорою в необ'єктивному оцінюванні знань здобувачів.

Для гарантування доступності освіти необхідно забезпечити систему достатнім фінансуванням, інфраструктурою та обладнанням. У свою чергу це вимагає координації та співпраці державних органів, органів місцевого самоврядування, міжнародної спільноти, представників бізнесу та громадських організацій. Актуальним є питання інформатизації освіти.

Разом з тим доволі дискусійним є процес реформування профільної середньої освіти (академічні ліцеї) [6]. Так, на відміну від початкової та базової освіти, реформа у старшій школі потребує більш радикальних змін, оскільки: додається 1 рік навчання; гострішою стає потреба вибору індивідуальної освітньої траєкторії (у зв'язку з профілюванням); ліцеї мають бути відокремлені від початкової школи та гімназії для реалізації принципів профілювання.

Рішення про утворення комунальних ліцеїв як окремих юридичних осіб, їх реорганізацію, ліквідацію чи перепрофілювання (зміну типу) приймають Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, міські, селищні, сільські ради відповідно до вимог законодавства. Сільські, селищні, міські територіальні громади можуть утворювати ліцеї відповідно до норм Закону України «Про співробітництво територіальних громад». В академічному ліцеї бажано забезпечити здобуття профільної освіти відокремлено від решти рівнів [6].

При цьому не беруться до уваги інтереси та можливості функціонування ліцеїв у сільській місцевості. Адже при прийнятті рішення орган місцевого самоврядування має керуватись наступними критеріями: засновник має забезпечити відповідність такого закладу освіти вимозі функціонування

не менше як чотирьох класів та 100 учнів й учениць за одним роком навчання, на рівні профільної середньої освіти (протягом 10–12 років навчання учнів), за винятком випадків, визначених Кабінетом Міністрів України.

Учні й учениці, поблизу домівок яких не буде ліцеїв, повинні мати можливість доїжджати на навчання і/або жити в пансіонах при ліцеях. Підвезення до ліцею має бути забезпечене за правилом «золотої години» та становити не більше як 30 км. Наявність пансіону не є обов'язковою умовою для створення академічного ліцею, однак якщо радіус охоплення ліцею під час моделювання мережі становить понад 30 км, необхідно передбачити умови для проживання учнів у пансіоні. Зокрема, право на проживання в пансіоні має бути забезпечене для всіх учнів й учениць за заявою батьків і не може бути обмежене. Мережа ліцеїв має бути такою, щоб забезпечити вибір профілів для учнів із сіл: або багатoproфільні ліцеї, або кілька ліцеїв із різними профілями на доступній відстані.

Враховуючи стан війни, вважаємо за необхідне враховувати безпекову ситуацію, а саме оголошення повітряних тривог та необхідність доїзду школярів до ліцеїв. Треба також мати на увазі, що перепрофілювання шкіл в містах створить незручності батькам дітей різної вікової категорії, оскільки навчання їхніх дітей буде в різних школах, до того ж часто територіально віддалених.

Таким чином, в умовах військового стану держава повинна зважено підходити до впровадження освітньої реформи з метою формування ефективної мережі навчальних закладів, забезпечуючи доступність освіти, інноваційність освітнього процесу, справедливе фінансування закладів освіти з урахуванням інтересів учителів, учнів та їхніх батьків та гарантуванням безпечного освітнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov>.

2. Рішення Конституційного Суду № 5-рп/2004 від 04.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

5. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. (в редакції від 31.10.2025р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

6. Про затвердження концептуальних засад реформування профільної середньої освіти (академічні ліцеї): Наказ МОН України № 1451 від 10.10.2024р. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-profilnoi-serednoi-osvity-akademichni-litsej>